

«چله شو» در مازندران

پیشینه شب یلدا

یکی از مهمترین و قدیمی ترین جشن هایی که ایرانیان در طول سال برپا می کنند، مراسم شب یلدا است. شب یلدا آخرین شب پاییزی و بلندترین شب سال و در واقع محدوده زمانی بین غروب سی آذرماه تا سپیده اول دی ماه در تقویم شمسی است که رسوم خاص خود را دارد. کمتر مراسمی در دنیا برگزار می شود که قدمت آن به ۵۰۰ سال قبل از میلاد و زمان پادشاهی داریوش یکم برگردد. چرا و چگونه این شب مورد توجه ایرانیان قرار گرفت؟ یلدا چه تفاوتی با سایر شب ها داشت که ایرانیان ۲۵۰۰ سال قبل را مجذوب خود کرد؟

«قوم آریا» نور خورشید و روشنایی را دشمن شب و تاریکی می دانستند و از نظر آنان روشنایی سرشار از نیکی بود و به همین دلیل فصل هایی از سال که روزهای بلند و شب های کوتاه داشت را پربرکت می دانستند. آنها دریافته بودند که شبی از سال، پایان روزهای کوتاه و شب های دراز است. آن شب را دور هم جمع می شدند، و آتش روشن می کردند تا ظلمت و تاریکی آن شب را از بین ببرند. به همین دلیل است که در فرهنگ ایران باستان و دین زرتشت، آتش اهمیت زیادی دارد. به مرور زمان، ستاره شناسان دریافتند که این شب آغاز انقلاب زمستانی است؛ انقلاب زمستانی زمانی است که خورشید در بیشترین فاصله زاویه ای خود با استوا قرار می گیرد و به زبان ساده تر آغاز زمستان است و شروع زمستان به این معناست که رفته رفته روزها بلندتر شده و از مدت زمان تاریکی شب کاسته خواهد شد که با توجه به باورهای قوم آریا بهانه خوبی برای جشن گرفتن بود.

این نکته را به یاد داشته باشید که از گذشته های دور، آغاز زمستان بهانه ای برای برپایی جشن های مشابه در سایر کشورها و سرزمین ها نیز بوده است.

آیین شب یلدا

جشن شب یلدا ر سوم خاص خود را دارد و مانند تمام جشن های ایرانی ویژگی هایی منحصر به فرد دارد که آن را از سایر جشن ها متمایز می کند. آیین شب یلدا به مرور زمان تغییراتی داشته و قطعاً مانند ۲۵۰۰ سال پیش برگزار نمی شود اما همواره از طرف ایرانیان سراسر دنیا، اکثر کشورهای پارسی زبان و کشورهایمانند آذربایجان، افغانستان، پاکستان، تاجیکستان و مردم کرد نشین ترکیه جشن مهمی به شمار می رفته است. هر چند زندگی مدرن تأثیرات زیادی بر نحوه برگزاری آیین های سنتی داشته، اما جشن شب یلدا در تمام ایران تقریباً به یک شکل برگزار می شود. در اینجا می خواهیم با آیین شب یلدا در مازندران آشنا شویم و ببینیم مازندرانی ها یا بهتر است بگوییم «مازنی ها» مراسم شب یلدا را چگونه برگزار می کنند.

چله شو، شب یلدای مازندرانی

در زبان فارسی به شب یلدا، «شب چله» نیز می گویند و در مازندران نیز یلدا را با همین نام یعنی «چله شو» می شناسند. اما چرا شب چله؟ زمستان در تقویم شمسی، ۸۹ روز و در سال های کبیسه ۹۰ روز طول می کشد. از اول دی تا ده بهمن که چهل روز اول زمستان است را «چله بزرگ» و بیست بهمن تا بیست اسفند را «چله کوچک» می نامیدند و چند روز آخر اسفند را منتظر بهار می ماندند. چون شب یلدا همان آغاز چله بزرگ است، به آن «شب چله» و یا به قول مازندرانی ها «چله شو» می گویند.

آداب و رسوم چله شو

چله شوی مازندرانی با چه آداب و رسومی برگزار می شود؟ میهمانی چله شو معمولاً در خانه بزرگ فامیل یا همان پدربزرگ و به قول مازندرانی ها «گتته پر» برگزار می شود. در گذشته به علت سرمای زیاد استفاده از کرسی های ذغالی رواج داشته است. ذغال را در محیط باز آتش می زدند و بعد از گذاخته شدن به داخل اتاق آورده و در زیر چهارپایه کوتاهی می گذاشتند و بر روی آن لحاف بزرگی قرار می دادند. افراد خانواده دورتا دور آن می نشستند و لحاف را روی پا و یا بدن خود می کشیدند. اعضای خانواده و فامیل دور کرسی جمع می شدند، با چای ذغالی و خوراکی پذیرایی شده و صحبت می کردند.

در شب چله، لحاف کرسی؛ میز زیبایی از انواع خوراکی ها بود که با نور فانوس یا چراغ گردسوز چراغانی می شد. در زبان مازندرانی به فانوس «فَنَر» و به چراغ گردسوز «لَمپا» و به سفره ای که روی کرسی پهن می کنند، «میزد» می گویند.

فَنَر و لَمپا

در مازندران زنان و مادران مهمترین نقش را در برپایی این جشن برعهده داشته اند. تدارک وسایل پذیرایی مانند تهیه شیرینی، شام و میوه شب چله بر عهده زنان بوده است. در مازندران برای برگزاری شب یلدا همه اعضای خانواده و در بیشتر موارد چند خانواده دور هم جمع می شوند و تهیه و تدارک این شب بر عهده تمام زنانی است که در این میهمانی شرکت می کنند؛ همه خود را صاحب خانه دانسته و در تهیه شام و شیرینی کمک می کنند.

زنان مازندرانی در حال آماده کردن کماج و باودونه

شام مازندرانی‌ها در شب یلدا چیست؟ از آنجایی که مهمترین محصول مازندران برنج است، پلو یکی از محبوب‌ترین و بهترین غذاها به شمار می‌رود. معمولاً در این شب برنج را با کدوی حلوایی دم می‌کنند که به آن «کئی پلا» می‌گویند و با گوشت قورمه میل می‌کنند. گوشت قورمه، گوشت گوسفندی است که ریز خرد می‌شود و در نمک و ادویه و روغن گوسفند آرام آرام سرخ می‌کنند تا کاملاً خشک شود.

کئی پلا

هرچند ممکن است غذاهای دیگری مانند مرغ یا اردک محلی که با سبزیجات معطر مانند زلنگ و انار شکم‌پر می‌شود، نیز سرو شوند. یکی دیگر از غذاهای محلی متداول در چله‌شو، «ته چین» است که جزء غذاهای محبوب مازندران به خصوص در مرکز و شرق استان است. گوشت یا مرغ را لای برنج می‌گذارند تا دم بکشد. برخلاف ته چین متداول، در این نوع ته چین، از تخم مرغ و ماست استفاده نمی‌کنند.

شب چله شامل انواع میوه خشک مانند کشمش، توت، انجیر و تنقلاتی مانند نخود، دانه گندم بوداده شده، تخم کدو و تخم هندوانه و... است. گردو جزء اصلی سفره یلدا در مازندران می باشد. شیرینی مورد علاقه مازندرانی ها در این شب «پشت زیک» (شیرینی کنجدی)، «باودونه» (برنجک) و «نان سنتی» است که از چند روز جلوتر تهیه می شوند. اگر قرار باشد مجلس مفصل تری برگزار شود شیرینی «آغوزکنا» که نوعی شیرینی گردویی است و از تکه های گردو به همراه کره، آرد برنج، و آرد گندم تشکیل می شود نیز پخته می شود.

باودونه

کماج

میوه چله شو چیست؟ میوه های فصل پاییز مانند پرتقال و نارنگی که از محصولات مازندران بوده به همراه میوه های پاییزی مختص مازندران. «کِنِس» یا «کُنْدِس» که نوعی ازگیل جنگلی است جزء خوراکی های همیشگی یلدا در مازندران می باشد. کِنِس یا کُنْدِس میوه ای سبز رنگ و بسیار گس است که بعد از رسیدن قهوه ای رنگ و نرم می شود؛ مزه گس آن کاهش می یابد و گسی دلچسبی دارد. در حال حاضر علاوه بر نوع جنگلی آن، نوع اصلاح شده آن در باغ ها و حیاط خانه های مازندران کاشته می شود و میوه محبوب و خاص پاییزی است.

کنس

«وَلِیک» از دیگر میوه های جنگلی مازندران و مخصوص اوایل پاییز است. یکی از روش های نگهداری این میوه برای شب یلدا، خشک کردن آن است.

ولیک

هندوانه و انار هم اجزای ثابت سفره یلدا در همه ایران است. زنان مازندرانی در آخر تابستان چند هندوانه را در سبد حصیری آویزان و در جای خنک نگه می‌داشتند تا در شب یلدا هندوانه هم داشته باشند که نشان دهنده آینده‌نگری ایشان و اهمیت سفره چله شو در مازندران است. هرچند هندوانه طبع سردی دارند ولی ایرانیان معتقدند خوردن آن باعث می‌شود تا در زمستان احساس سرما نکنند. از رسوم جالب دیگر این است که اگر برف باریده باشد، برف نرم را در کاسه‌ای می‌ریزند و با عرق بهارنارنج و شکر مخلوط کرده و مانند یخ در بهشت می‌خورند.

گردو جزء مهمی از سفره یلدای مازندرانی‌هاست. قدیمی‌ترها که شاید سواد و یا امکان گرفتن فال حافظ را نداشتند، فال گردو می‌گرفتند. در سینی بزرگی گردو می‌ریختند و همه با چشمان بسته چند گردو برمی‌داشتند. در همان شب یا روزهای بعد، نیتی می‌کردند و گردو را می‌شکستند. سفیدی و پر بودن گردو را برآورده شدن نیت تعبیر کرده و می‌گفتند: «خوب آمده است».

بعد از خوراکی‌ها که بخش اصلی دوره‌می‌های ایرانی است، نوبت به سرگرمی‌های چله شو می‌رسد. شوخی، بذله‌گویی و بازی‌هایی مانند میج انداختن مردان جز سرگرمی‌ها بوده است. حافظ خوانی در بین برخی از خانواده‌ها رواج داشته اما نقل خاطرات، داستان‌های قدیمی و اسطوره‌ای و یا نقلی از شاهنامه جزئی از آیین چله شوی مازندرانی می‌باشد. مراسم چله شو، مورد علاقه کودکان هم هست؛ چراکه فرصت پیدا می‌کنند تا با کیسه‌های پارچه‌ای به خانه همسایگان رفته، خوراکی و آجیل جمع‌آوری کنند. جمع کردن گردو برای بازی «اغوزکا» هم مانند جمع‌آوری غنائم برای‌شان دلچسب است. شنیدن خاطرات، داستان‌ها، افسانه‌ها و گاه چیستان و معما از دیگر تفریحات کودکان می‌باشد.

موسیقی و آواز محلی مازندرانی جزء جدانشدنی در دوره‌می‌ها و مهمانی‌هاست که چله شو از این قائده مستثنا نیست. ساز معمول و متداول مازندرانی‌ها که به خصوص در گذشته اکثر مردمان روستا به خوبی آن را می‌نواختند «آله‌وا» (نی) است که با آوازکتولی و امیری خوانی همراه است. حزن عجیب و دلچسپی در این دو آواز وجود دارد. برای آواز و خواندن ترانه‌های شادتر از ساز «دوسرکیتن» استفاده می‌کنند که نوعی ساز کوبه‌ای و همان نقاره کوچک است. این ساز با دو چوب کوچک نواخته می‌شود.

دوسرکتن

مازندرانی ها در این شب آدابی را رعایت می کردند که مهم ترین آنها احترام به خانواده است. مازندرانی ها در غم و شادی کنار یکدیگر هستند؛ به همین دلیل اگر خانواده ای داغدار و سیاهپوش باشد، فامیل نزدیک به احترام آنها مراسم یلدا را برگزار نمی کنند و به دیدارشان می روند، اگر دختری نامزد داشته باشد، خانواده داماد وسایل شب یلدا را به عنوان هدیه به خانه عروس می فرستند تا علاقه خود را نسبت به دختر و خانواده اش ابراز کنند.

لباس محلی مازندرانی‌ها چیست و آیا در شب یلدا لباس محلی می‌پوشند؟

لباس محلی زنانه مازندرانی

در حال حاضر پوشیدن لباس محلی یک نماد محسوب می‌شود و در جشنواره‌ای که برگزار می‌شود، از لباس محلی مازندران استفاده می‌کنند. در گذشته پوشش مازندرانی‌ها به شکلی بود که در ادامه بیان می‌شود: لباس محلی زنانه مازندران دامن کوتاه پرچینی است که به آن «شلیته» یا «چرخ‌شلوار» می‌گویند که بر روی شلواری گشاد که دمپای تنگ دارد، پوشیده می‌شود و این برخلاف دامن‌های بلند و پرچین است که در بیشتر فیلم‌ها و یا جشنواره‌ها به عنوان لباس مازندرانی نشان می‌دهند.

شلپته

بالا تنه لباس محلی زنانه مازندران هم بلوز و جلیقه است. جنس جلیقه معمولاً از مخمل بوده و با سکه و یا نوارهای دست دوز تزئین شده اند. برای پوشش سر هم از چارقد استفاده می کنند که معمولاً از جنس نخی یا وال است. البته لباس محلی زنان می تواند شامل جزئیات بیشتر مانند چادرشب، مندل، گیس بافت و سایر تزئینات نیز باشد. «کوش» نوعی کفش چرمی زنانه است که در پوشش محلی مازندران استفاده می شده است. لباس مردان هم پیراهن یقه ایستاده یا یقه گرد، جلیقه، شلوار و جورابی است که بر روی شلوار قرار می گیرد. از کلاه نمدی مانند شب کلاه نیز استفاده می شود. جوراب و پاپوش از جنس پشمی است و برای زمستان گرم و مناسب می باشد. کفشی از جنس چرم که با بند به دور پا پیچیده می شود نیز پوشیده می شود که به آن «چاروق» می گویند. کودکان نیز بر حسب این که دختر هستند یا پسر، از همین پوشش استفاده می کنند.

لباس محلی مردانه مازندرانی

آنچه که گفته شد، رسوم شب یلدا در مازندران از گذشته تا امروز است. هرچند زندگی روزمره و مدرن موجب تغییراتی در نوع برگزاری آن شده و برای مثال «میزد» جایش را به میزهای امروزی داده، اما اصول و آیین «چله شو» تغییر نکرده است.

در نگارش این مقاله از منابع زیر استفاده شده است:

مصاحبه شفاهی با مازندرانی های قدیمی

https://mzn.wikipedia.org/wiki/%DA%86%D9%84%D9%87_%D8%B4%D9%88

<http://www.bandpay.ir/>

<https://www.iribnews.ir/fa/news/2601418>

<http://sigmund.ir/2016/12/20>

<https://esam.ir/item/18338695>

<https://www.yjc.ir/fa/news/6362457>

<https://www.irna.ir/news/83140509/>

<https://setare.com/fa/news/23918>

<http://mazandaran.irib.ir/>

<https://blog.okcs.com/2019/12/life-style>

<http://roostiran.ir/blog/4524/lebas-mahali-mazandaran>

کلمات کلیدی: چله شو، یلدا در مازندران، شب چله زمستان، یلداي مازندرانی، مراسم یلدا، ایران

نویسنده: سمانه مالکی